

نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان از منظر قرآن

ثریا محبی^۱

چکیده

نوجوانی دوره‌ای حساس و سرنوشت‌ساز در زندگی انسان است که در آن هویت و شخصیت فرد شکل می‌گیرد. در این دوره، نوجوانان با چالش‌های متعددی روبه‌رو می‌شوند که نیازمند تفکر صحیح و نقادانه برای عبور از آنها هستند. قرآن کریم به عنوان منبع وحی الهی، رهنمودهای ارزشمندی برای تربیت نوجوانان ارائه می‌دهد که از جمله آنها، تأکید بر نقش محوری تفکر در این فرایند است. هدف از این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای تدوین شده است، «بررسی نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان از منظر قرآن» است. یافته‌ها حاکی از آن است که نقش محوری تفکر در بُعد بینشی سبب به وجود آمدن تفکر در توحید باوری، نبوت باوری و معادباوری در نوجوانان خواهد شد. و نقش محوری تفکر در بُعد گرایشی سبب به وجود آمدن احساس عشق و محبت به خداوند متعال و امید به رحمت واسعه الهی را در زندگی فردی نوجوان حس خواهد شد. تفکر و تعقل در بعد گرایشی نوجوان او را به خداوند نزدیک خواهد کرد. نقش محوری تفکر در بُعد کنشی نیز سبب تزکیه نفس و عاقبت به خیری در نوجوان خواهد شد. در این میان برخی موانع نیز وجود دارد که تفکر صحیح دینی را از نوجوان دور خواهد کرد از جمله؛ پیروی از هوای نفسانی و همنشینی با است که سبب خواهد شد نوجوان به سمت تفکر صحیح دینی گرایش پیدا نکند. در نتیجه تفکر نقشی محوری در تربیت نوجوانان از منظر قرآن کریم دارد. مربیان و والدین می‌توانند با فراهم کردن زمینه‌های لازم برای تفکر صحیح و نقادانه در نوجوانان، به آنها در مسیر رشد و تعالی یاری رسانند.

واژگان کلیدی: تربیت، تفکر، نوجوان، قرآن.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه‌ی حضرت معصومه سلام الله علیها خرمدره.

مقدمه

تفکر به معنای اندیشه کردن و اندیشیدن و در اصطلاح به معنای نظاره کردن و تأمل و تعمق کردن در چیزی و درک و تدبر برای به دست آوردن واقعیت‌ها و عبرت‌هاست. فکر در واقع کلید کشف مجهولات و رسیدن به مفاهیم مبهم و پیچیده است؛ مسئله تفکر و تعقل از بزرگ‌ترین امور مورد توجه و در رأس تعالیم اسلام است. قرآن کریم و روایات و احادیث اسلامی به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع معارف اسلامی تأکید فراوانی بر این موضوع دارد. بی‌تردید تفکر حقایق را به انسان نشان می‌دهد و چنانکه در روایات آمده یک ساعت تفکر می‌تواند ابوابی از معارف را به روی انسان بگشاید که عبادت هفتاد سال نگشاید. از این روست که تفکر دینی و صحیح به خصوص در نوجوانان سبب به کمال رساندن اندیشه و تعالی روح آنان خواهد شد. اما در عصر حاضر و دنیای رو به پیشرفت امروز از لحاظ ارتباطات و تکنولوژی در بسیاری از امور انسانی آسیب‌ها و ناهنجاری‌هایی در نوجوانان به چشم می‌خورد که اصلی‌ترین علت آن غفلت از خدا و عدم تفکر و خردورزی در مسائل معنوی و تربیت صحیح فکری و رفتاری است، در حالی که قرآن و سنت اولیاء معصوم علیهم‌السلام با تأکید فراوان بدان‌ها فراخوانده و راهکار ارائه کرده است. از جمله آثار تربیتی تفکر صحیح در نوجوانان می‌توان در بُعد بینشی که خدانشناسی و توحید باوری است، و در بُعد گرایشی نیز می‌توان به عواطف آن اشاره کرد، و در بُعد کنشی نیز می‌توان به اثرات فردی و اجتماعی تربیتی تفکر دینی و معنوی در نوجوانان اشاراتی داشت که در صورت عدم توجه به این ابعاد تربیتی نوجوانان، قرن‌ها از آثار متعالی آن در زندگی دور خواهند شد و از سعادت اخروی محروم می‌شوند. بدین لحاظ در این نوشتار تلاش می‌شود تا نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان از منظر قرآن واکاوی قرار گیرد.

اهمیت پرداختن به این موضوع در این است که انسان از نیروی عقل و اندیشه برخوردار است، خداوند متعال نیز در بیش از ۳۰۰ آیه به طرق مختلف و اسلوب متنوع مردم را به تفکر، تذکر، تعقل و ... دعوت کرده است. از طرفی نیز در جامعه‌ی کنونی نوجوانان بیشتر از دیگر افراد در فضای مجازی نیاز به تفکر و تعقل داشته تا اعتقادات آنان بازپچه‌ی غرب و دشمنان نیفتد. از این جهت باید نوجوانان با قوه‌ی تعقل و تفکر خود حق را از باطل تشخیص دهند، پی به فتنه‌های جامعه ببرند، در علم و عمل از قدرت تفکر استفاده کرده و مشکلات خود را با تفکر از میان ببرند. به همین دلیل ضرورت پرداختن به این موضوع مهم است.

در مورد پیشینه‌ی پژوهشی این مقاله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. کتاب «تربیت عقلانی و دلالت‌های آموزشی آن» نوشته حسن ملکی؛ در این کتاب نویسنده به اهمیت تفکر و تعقل و روش‌های پرورش فکر و تربیت عقلانی در اسلام پرداخته اما به آثار تربیتی تفکر و تعقل نپرداخته است.

۲. «تفکر و منابع آن از دیدگاه قرآن»، ابراهیم کلانتری؛ در یک بحث مختصر به معنای لغوی و اصطلاحی تفکر پرداخته است و برخی از کاربردهای تفکر در سوره‌های مکی و مدنی و تحلیل برخی آیات اشاره کرده است.

۳. «راه‌های بالندگی فکر، خلاصه کتاب تفکر برتر» نوشته‌ی محمدرضا شرفی؛ کتاب تنها به آسیب‌شناسی و شیوه‌های تقویت تفکر به صورت مجمل پرداخته است.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله درصدد است تا به صورت اخص به آثار تربیتی تفکر صحیح و موانع آن در نوجوان از دیدگاه آیات و روایات بپردازد به همین دلیل درصدد است تا پاسخگو به سوالات زیر باشد:

۱. نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان در بعد بینشی چیست؟

۲. نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان در بعد گرایشی چیست؟

۳. نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان در بعد کنشی چیست؟

۱. مفهوم‌شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و کلمات پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مفهوم‌شناسی شوند. در این مبحث به مفهوم‌شناسی کلمات تربیت، تفکر و نوجوان پرداخته شده است.

۱-۱. تربیت

لغوی: پروردن، پروراندن. آداب و اخلاق را به کسی آموختن. پرورش.^۱؛ پرورش دادن، ادب و اخلاق به کسی یاددادن.^۲

^۱ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۴۴۳.

^۲ عمید، فرهنگی جیبی عمید، ص ۳۳۵.

واژه «تربیت»، مصدر باب تفعیل، از ریشه «ربو» و در لغت به معنای رشد، افزایش یافتن و اصلاح چیزی آمده است. ابن منظور می‌گوید: «تربیت، از «ربو» به معنای زیادتی، رشد، نمو و نگه داری است».^۱

راغب اصفهانی، تربیت را «تغییر تدریجی امری می‌داند، به گونه ای که آن چیز به حد تمام برسد».^۲

ابن فارس نیز معتقد است: «اقدام بر اصلاح چیزی را تربیت می‌گویند».^۳
تربیت در اصطلاح دینی: به معنای پرورش دادن استعدادهای درونی ای که بالقوه در یک شیء موجود است، می‌باشد؛ یعنی آن توانایی‌های بالقوه را به فعلیت برساند.^۴ در تعریفی دیگر می‌خوانیم: پرورش استعدادهای مادی و معنوی و راهبرد آن به سوی فضائی که خداوند در نهاد آدمی قرار داده است.^۵

۱-۲. تفکر

در لغت به معنای تفکر در لغت به معنای اندیشیدن است.^۶ با تأمل و تدبر هم معناست.^۷ اندیشیدن، به فکر و اندیشه فرو رفتن.^۸ اندیشه کردن، اندیشه.^۹
و در اصطلاح تفکر خود عبادتی بزرگ بلکه از بهترین عبادتهاست تا آنجا که حضرت صادق علیه السلام فرمود:

«تَفَكَّرُ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ أُنْمَا يَتَذَكَّرُ أُولَ الْأَلْبَابِ؛ ساعتی تفکر از سالی عبادت بهتر است همانا تنها خردمندان درک می‌کنند».^۱

^۱ این منظور، لسان العرب، ماده ربو، ص ۳۰۵.

^۲ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، «ماده رب»، ص ۱۸۴.

^۳ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، «ماده رب».

^۴ مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۶

^۵ صانعی، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۱.

^۶ معلوف و همکاران، فرهنگ بزرگ جامع نوین ترجمه المنجد، واژه فکر، ص ۹۴۵.

^۷ فیض کاشانی، محجه البیضاء، ج ۸، ص ۱۹۷.

^۸ عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۳۵۵.

^۹ معین، فرهنگ فارسی معین، ص ۴۷۲.

گاهی کسانی که پیرو هوای نفس می‌باشند در سر باز زدن از اطاعت خدا بهانه ساز و توجیه گر هستند نفس علاوه بر آن که به بدی زمان می‌دهد و انسان را به گناه و معصیت وادار می‌سازد در صدد توجیه خطا می‌آید و سعی می‌کند قبح و زشتی خطاها را از دید انسان پنهان می‌سازد و انسان را به غیبت کردن وا می‌دارد.^۱

هوای نفس پرده ضخیمی بر چشمان حقیقت بین انسان می‌افکند و میان او و عدالت جدایی می‌اندازد. نوجوانان باید بدانند که پیروی از هوای نفسانی چه اثرات زیانباری برای آنان در بر دارد، یکی از مهم‌ترین اثرات پیروی از هوای نفسانی، عدم تفکر و تعقل صحیح در نوجوانان است.

۵-۲. همنشینی با احمق

دوست ناباب، دوست احمق و نادان یکی از موانع مهم بیرونی در شکل‌گیری تفکر صحیح در نوجوانان است. نوجوانان برای رشد تفکرات، اعتقادات و معنویات خود همواره باید با مصاحبت و همراهی افرادی که رشد فکری و عقلی بالاتر دارند بهره‌مند گردند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ صَحِبَ جَاهِلًا نَقَصَ مِنْ عَقْلِهِ»^۲؛ معاشرت و همنشینی با نادانان از عقل می‌کاهد.

امام علی علیه السلام در حدیثی خطاب به فرزندش می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ إِيَّاكَ وَ مُصَادَقَةَ الْأَحْمَقِ فَإِنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَنْفَعَكَ»^۳؛ پسر من از دوستی با احمق بپرهیز، چرا که می‌خواهد به تو نفعی رساند اما دچار زیان می‌کند.

در نتیجه نوجوانان باید با دوستی و همنشینی با کسانی که حماقت دارند پرهیز کنند تا آنان را از صراط مستقیم دور نکنند.

^۱ خمینی، جنود عقل چهل حدیث، ص ۱۶۹.

^۲ الکراچکی، کنز الفوائد، ج ۸، ص ۸۸.

^۳ نهج البلاغه: حکمت ۳۸.

نتیجه گیری

وجود آیات زیادی از قرآن کریم با موضوع تفکر و تعقل و همچنین احادیث و روایات زیادی که از ائمه معصومین علیهم السلام در این زمینه بیان شده است، نشان دهنده جایگاه مهم و ارزشمند تفکر در زندگی انسان است. تفکر دینی در نوجوان باعث به وجود آمدن آثار و برکات تربیتی در ابعاد مختلف زندگی او خواهد شد. مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است.

- نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان در بُعد بینشی نوجوانان سبب اثرات تفکری در توحید باوری آنان خواهد شد، به نوعی توحید باوری در نوجوانان سبب بیدار شدن حس نوع دوستی در آنان خواهد شد. اثرات تربیتی تفکر در نبوت باوری در نوجوانان سبب خواهد شد که با الگوگیری از پیامبر و ائمه علیهم السلام زندگی خود را برای رسیدن به تکاملات معنوی مهیا سازد. آثار تربیتی تفکر در بُعد معاد باوری سبب خواهد شد که نوجوان از پوچ گرایی دور شود و معنابخشی به زندگی را تجربه کند.

- نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان در بُعد گرایشی که در نوجوان احساس عشق و محبت به خداوند متعال افزایش خواهد داد و امید به رحمت واسعه الهی را در زندگی فردی حس خواهد کرد. تفکر و تعقل در بعد گرایشی نوجوان او را به خداوند نزدیک خواهد کرد.

- نقش محوری تفکر در تربیت نوجوان در بُعد کنشی سبب خواهد شد که نوجوان تزکیه نفس کند و راه عاقبت به خیری را در پیش بگیرد.

- موانع شکل گیری تفکر صحیح در نوجوانان شامل پیروی از هوای نفسانی به علت سن حساس او است، برای حرکت در مسیر مستقیم باید بتواند از انحراف دور باشد. همنشینی با احمق نیز یکی دیگر از موانعی است که سبب خواهد شد که نوجوان به سمت تفکر صحیح گرایش پیدا نکند.

منابع

- ❖ قرآن کریم ترجمه حسین انصاریان.
- ❖ نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی.

کتاب فارسی

۱. احمدی، مجتبی، رسول اعظم صلی الله علیه و آله اسوه امام خمینی رحمت الله علیه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۹۱ ش.
۲. اسماعیلی، غلامرضا، مفتاح السعاده، قم: نصاب، چاپ اول، ۱۳۸۷ ش.
۳. جوادی آملی، عبدالله، انتظار بشر از دین، قم: نشر اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۴ ش.
۴. خداپرستی، فرج الله، فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی، نسخه رقومی، بی جا: دانشنامه فارس، بی تا.
۵. خمینی، روح الله، جنود عقل چهل حدیث، قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۵ ش.
۶. صانعی، مهدی، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: انتشارات سناباد، ۱۳۷۸ ش.
۷. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: راه رشد، ۱۳۸۹ ش.
۸. فیض الهی، روح الله، سیمای انسان در قرآن بر اساس تفسیر نور، تهران: موسسه فرهنگی درسهایی از قرآن، ۱۳۹۲ ش.
۹. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. کاکایی، هادی، سیمای صالحان در قرآن، قم: دفتر عقل، ۱۳۸۸ ش.
۱۱. محمدی ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، چاپ نهم، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۹۳ ش.
۱۲. مصباح یزدی، محمدتقی، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان، ۱۳۹۰ ش.

۱۳. — در جستجوی عرفان اسلامی، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، بی تا.

۱۴. — معارف قرآن، قم، مؤسسه در راه حق، ۱۳۶۸ ش.

۱۵. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا، چاپ نوزدهم، ۱۳۷۱ ش.

۱۶. — مجموعه آثار، آشنایی با اقتصاد اسلامی، مشهد: انتشارات دانشگاه اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.

۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۸۰ ش.

۱۸. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: ادنا، کتاب راه نو، ۱۳۸۱ ش.

۱۹. منصور، محمود، روانشناسی ژنتیک، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۱ ش.

کتاب عربی

۱. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد هارون، ج ۱، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ ق.

۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالتراث العربی، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.

۳. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۳، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۵ ق.

۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، مصحح: سید مهدی رجائی، قم: دارالکتاب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.

۵. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.

۶. الحنبلی، زین الدین عبد الرحمن، روائع التفسیر، عربستان: دار العاصمة، ۱۴۲۲ ق.

۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، محقق: صفوان عدنان الداودی، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۶ ق.

۸. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، مصحح: رسولی، هاشم، تهران: مکتبه العملیه الاسلامیه، ۱۳۸۰ ش.

۹. فیض کاشانی، ملا محسن، محجه البیضاء، محمدرضا عطایی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱ش.

۱۰. کراجکی، ابوالفتح، کنز الفوائد، بی جا: بی نا، بی تا.

۱۱. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: المکتبه الاسلامیه، ۱۳۷۳ش.

۱۲. منتصر، عبدالحلیم؛ انیس، ابراهیم؛ فرهنگ معجم الوسیط، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ هشتم، ۱۳۸۰ش.

نشریات و مقالات

۱. حدادیان، عبدالرضا، «تحلیل تفسیری آیات تعقل و تفکر جهت اثبات تفکر مداری مدل تربیتی قرآن کریم»، حسن نقی زاده، نشریه علمی مطالعات تفسیری سال دهم، شماره ۳۷، بهار ۱۳۹۸ش.
۲. رازقی و همکاران، علیرضا، «بررسی تحلیلی مبانی اسلامی نوع دوستی به عنوان یک هدف تربیتی»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال هشتم، ش ۱۵، ۱۳۹۵ش.
۳. شکرانی، رضا، «معنای معناداری زندگی و معنای زندگی در قرآن»، تهران: همایش ملی معنا داری زندگی، ۱۳۸۸ش.
۴. هاشمی، سیدحسین، چیستی و اهداف تربیت، پژوهش‌های قرآنی، ویژه نامه قرآن و فلسفه تربیت، شماره ۵۹-۶۰، ۱۳۸۸ش.